

УДК 82-31. 94(477)

Ю.А. НЕХАЙЧУК,

*аспірант кафедри української літератури та компаративістики
Бердянського державного педагогічного університету*

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВИТЕЛЯ ОЧИМА ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «МАЗЕПА, ГЕТЬМАН УКРАЇНИ» ІРЕН СТЕЦИК)

Статтю присвячено трактуванню образу гетьмана Івана Мазепи зарубіжними письменниками. Проведено детальний аналіз авторської інтерпретації історичної особистості в романі бельгійської письменниці українського походження Ірен Стецик «Мазепа, гетьман України». Виявлено, що авторка відійшла від усталеної в західноєвропейській літературі традиції зображувати Івана Мазепу як романтичного героя, захопленого переважно своїми любовними історіями, а показує його як державного діяча, відданого ідеї побудови сильної суверенної держави. Зроблено висновок, що Ірен Стецик зображує Івана Мазепу як єдиного з усіх гетьманів, хто довів, що Україна має гідного правителя, котрий стоїть на одному щаблі з іншими державними діячами, а деяких навіть перевершує як знаннями, так і духовно.

Ключові слова: гетьман, правитель, Іван Мазепа, народ.

Україна як Гетьманська держава за більш ніж 116 років існування (1648–1764) мала 17 гетьманів (Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Павло Тетеря, Іван Брюховецький, Степан Опара, Петро Дорошенко, Петро Суховієнко, Дем'ян Многогрішний, Михайло Ханенко, Іван Самойлович, Іван Мазепа, Іван Скоропадський, Пилип Орлик, Павло Полуботок, Данило Апостол, Кирило Розумовський). Проте лише деякі з них досягли світового визнання. В українській історії можна виділити трьох гетьманів, чиїми іменами були названі цілі епохи – Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький та Івана Мазепа. Проте найдовше при владі залишався саме останній. Вважається, що гетьман Мазепа намагався поставити Україну на один щабель з іншими європейськими державами, адже жодний із правителів не зробив так багато, як Мазепа, для розвитку культури та духовності українського народу.

Персона гетьмана оповита легендами та міфами, які супроводжували його протягом усього життя. Іван Мазепа був високоосвіченою людиною, наділеною тонким розумом, мав гарні манери та своєрідний шарм, який привертав увагу жінок. Відомо, що як історичні, так і художні, твори про Івана Мазепу почали писати ще за його життя. До постаті гетьмана зверталися представники літератур різних народів (Дж. Байрон, О. Пушкін, В. Гюго та ін.).

Рецепція образу гетьмана Івана Мазепи залишалася практично неосмисленою в літературознавстві упродовж тривалого часу. Перші спроби пролити світло на цю особистість відзначаються певною об'єктивністю дослідницької позиції, в них образ гетьмана потрактовується негативно (М. Драгоманов, С. Щеглова, В. Каллаш і М. Родіна). Вагомим внеском у дослідження образу Івана Мазепи стали праці Д. Донцова, І. Борщака, В. Доманицького, М. Заклинського, Є. Маланюка, Т. Мацьківа, Р. Млиновецького, О. Оглобіна та інші). Проте вони мають здебільшого історіографічний характер.

Після проголошення у 1991 р. незалежності України розпочалася реінтерпретація образу Івана Мазепи, пошуки об'єктивних критеріїв у трактуванні цієї трагічної постаті набу-

ли нового імпульсу. З'являються праці Р. Радишевського, В. Шевчука, В. Сокола, в яких автори намагаються критично осмислити наявну фольклорну та літературну мазепіану. Вагомим внеском в об'єктивне висвітлення образу Мазепи були праці дослідників з української діаспори Є. Пеленського, С. Смаль-Стоцького, Я. Гординського, Р. Млиновецького та інших, публікації яких тільки за останні десять років змогли дійти до українського читача.

Дослідженням трактування образу Мазепи в західноєвропейській літературі займалися, наприклад, А. Волков, А. Господин, Д. Донцов, О. Мішуков, В. Матвіїшин. Образ гетьмана Мазепи в українській художній літературі висвітлено у численних статтях (наприклад, В. Марочкіна, В. Шевчука), рецензіях на окремі твори, присвячені Мазепі (наприклад, С. Гальченка, П. Киричка). Відомі й дослідження функціонування образу гетьмана Мазепи у фольклорі (В. Калаша, С. Щеглової).

За словами Дмитра Наливайка, *“західноєвропейські джерела дають цінний і в основному об'єктивний матеріал для вивчення бурхливої і складної епохи історії України”* [4, с. 379].

Актуальність статті полягає у важливості переоцінки творів про Івана Мазепу та у значущості постаті гетьмана для історії українського народу в період національного ренесансу. Оскільки твори українських та російських письменників відзначаються значною суб'єктивністю, то викликає інтерес трактування образу особи визначного гетьмана зарубіжними митцями.

На початку 1992 р. у журналі «Всесвіт» було надруковано роман бельгійської письменниці українського походження Ірен Стецик «Мазепа, гетьман України» [1]. Твір, котрий вийшов французькою мовою у Парижі в 1981 році, був позначений стрімким польотом авторської уяви. Роман цікавий з двох поглядів: по-перше, бельгійська письменниця – єдина жінка, яка звернулася до постаті Мазепи, по-друге, оригінальною є концепція творення образу. Оповідь ведеться від першої особи – Мотрі Кочубей, всі події показані крізь призму її сприйняття у хронологічно зворотному порядку.

Мета роботи спрямована на детальний аналіз авторської інтерпретації історичної особистості в романі І. Стецик «Мазепа, гетьман України».

Об'єктом дослідження є роман І. Стецик «Мазепа, гетьман України», в якому змальовано один з періодів життя і діяльності Івана Мазепи, а саме той, коли гетьман зважився на відхід від Росії. Предметом вивчення є літературний образ гетьмана, створений бельгійською письменницею.

Богдан Сушинський писав: *«Іван Мазепа – це той герой, вшановуючи якого, віриш, що, зрештою, і твій народ гідний бачити на своєму Історичному іконостасі більш величнійшого вождя й істинного лицаря, ніж бачив досі, та зазнати при ньому гучнішої і романтичнішої слави»* [6, с. 8]. Його поважав народ, з ним рахувалися правителі інших держав, а не вважали його виконувачем обов'язків намісника України. Цар Петро I повністю залежав від грошей Мазепи, сам він не раз підлещувався до гетьмана.

Насамперед слід зазначити, що Ірен Стецик відійшла від усталеної в західноєвропейській літературі традиції зображувати Івана Мазепу як романтичного героя, захопленого переважно своїми любовними історіями. Письменниця показує його як державного діяча, відданого ідеї побудови сильної суверенної держави – України, людини, котра своє особисте життя зуміла підпорядкувати вищим інтересам (*«Я виконаю те, що мені судилося виконати, каже-те ви, постою за долю країни, за яку взяв на себе відповідальність. У моїх руках мільйони людських душ. Обов'язок глави держави...»* [7, с. 15]).

По-друге, авторка збагнула логіку досить складної поведінки Івана Мазепи, котрий змушений був, з одного боку, до певного часу задобрювати Петра I, слухняно виконувати його волю, посилали козацькі війська на тяжкі фортифікаційні роботи, а з другого, – шукати шляхів, як розірвати військовий союз з царатом, що все більше утискав український народ, обмежуючи його свободу.

Протягом всього твору, змальовуючи образ гетьмана, авторка застосовує епітет «хитрий». За Академічним тлумачним словником (1970–1980) це слово має багато значень: 1) який для досягнення чого-небудь діє непрямыми, обманними шляхами; підступний, лукавий; 2) який відзначається розумом, кмітливістю, розумний, мудрий;

3) зроблений, виконаний вигадливо, майстерно. Проаналізувавши твір, ми вважаємо, що Ірен Стецик використовувала цей епітет в другому значенні, постійно вказуючи на інтелект гетьмана («Вони справжні ерудити, їх охоче прийняли б до монастиря чи до Київської академії...» [7, с. 9]).

Авторка наголошує на тому, що Іван Мазепа вважав себе повноправним правителем і володарем України: «*Перед тобою стоїть нинішній князь України. Князь, з якого глумляться, лялька в руках царя. Поки що я маю з цього ту єдину вигоду, що можу розігравати комедію та хитрувати. Одначе все зміниться. Наша старшина й народ сповняться гніву. Ти побачиш, як одного дня спалахне пожежа козацького бунту. Я визволю нашу країну з московського ярма. Атож, коли настане мій час, я зроблю тебе королевою, засну нову династію. Ми разом заснуємо її*» [7, с. 9].

Гетьман довго виношував у собі ідею відходу від Росії. Тяжкі роздуми та вагання виснажували Івана Мазепу, забирали у нього і силу, і душевний спокій, адже він ставив під загрозу не лише своє життя, а й життя всіх людей, котрі підтримували його, їхні сім'ї та увесь український народ. Проте, незважаючи на свій поважний вік та підірване здоров'я, гетьман був сильний духом («*Яка ви дивна людина, ясносельможний пане гетьмане! Вам загрожує небезпека, а ви смієтесь. Або раптом кричите, вдаючи, ніби робите це задля хоробрості. Насправді ви міцно тримаєте владу у своїх руках. Ви народжені перемагати. Ваш голос лунає на всю Україну. Ваш голос долинає аж до Москви*» [7, с. 43]). Авторка вказує на те, що голос Івана Мазепи лунає не тільки на всю Україну, а й долинає до Москви, щоб показати, що Петро I рахується із гетьманом.

Хоча народ у переважній більшості не підтримав наміру Івана Мазепи здобути Україні державну незалежність за допомогою Швеції, українці поважали гетьмана та вважали його повноправним керманичем та «володарем України», котрий ніколи не зрадить свій народ та не зречеться його. Доказом цьому звучать слова із вуст служниці Мелашки, яка провела в оточенні Івана Мазепи багато років та дуже добро знає гетьмана: «*Мій господар ніколи не зречеться вас*» [7, с. 10].

Причину поразки гетьмана Ірен Стецик вбачає в тому, що народ не зміг зрозуміти намір Івана Мазепи, оскільки він дуже довго приховував його. Навіть більшість старшин не знали про задум гетьмана, а інша половина боялася втратити свої статки. У кожному були свої причини, кожен боявся за себе і свою сім'ю та не наважувався пожертвувати цим всім заради незалежності держави («*Ви програєте. Програєте, бо надто старанно приховали свої наміри. Ваш народ не розуміє їх, самі це бачите. Наших найкращих козаків взяла нерішучість. Навіть найбільші патріоти вагаються. Вже надто ви були зблизилися із царем, сліпо йшли за Москвою. Ну, може, ви то вдавали, я згоден. Але як прості люди здогадаються про це? Вони думатимуть: або ви дурили їх понад двадцять років, або тільки сьогодні зробили крутий поворот і, зрікшись свого минулого, наготувалися їх зрадити. Друге припущення їх переважить. Ніхто не хоче пошитися в дурні. Багато хто подумає, що ви переходите на бік шведів з корисливого розрахунку. Може, ще й гірше говоритимуть...*» [7, с. 72]). Проаналізувавши цитату, можна зробити висновок, що все-таки гетьман Мазепа назавжди залишився зрадником у розумінні багатьох людей саме через те, що вони не зрозуміли його задуму та не захотіли це визнати.

Хоча Іванові Мазепі не вдалося підняти на боротьбу з абсолютизмом увесь український народ, більше того, він навіть не зміг залучити на свій бік всю козацьку старшину, проте за довгі роки правління гетьман здобув величезний авторитет, навіть розбитого та хворого його боялися та остерігалися: «*Як вони його боялись, думає Марія Кочубеївна у глибині церкви. Який він ще могутній, гетьман Мазепа*» [7, с. 3–5]. Петро I наказав накласти на гетьмана анафему, оскільки лише з допомогою «вищих сил» можна було здобути над ним перемогу та викоринити дух Мазепи із української землі та свідомості українського народу.

Отже, у романі Ірен Стецик Іван Мазепа зображується як єдиний з усіх гетьманів, який зміг показати Європі, що Україна має гідного правителя, котрий стоїть на одному рівні з іншими тогочасними державними діячами, а деяких навіть перевершує як знаннями, так і духовно.

Список використаних джерел

1. Стецик І. «У рік смерті батька я написала “Мазепу”» [Електронний ресурс] / І Стецик – Режим доступу: <http://litakcent.com/2010/05/06/iren-stecyk-u-rik-smerti-batka-ja-napysala-mazepu/> (Останнє звернення 18.10.2016).
2. Лавренчук В.П. Художня рецепція образу Івана Мазепи в романах Григорія Колісника та Юрія Хорунжого: дис. ... канд. філол. наук / В.П. Лавренчук. – Маріуполь, 2008. – 204 с.
3. Литвинюк Л. Романтично-лірична домінанта рецепції образу Івана Мазепи в інтерпретації Івана Перепеляка [Електронний ресурс] / Л. Литвинюк. – Режим доступу: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/viewFile/31/25> (Останнє звернення 18.10.2016).
4. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. / Д. Наливайко. – К.: Основи, 1998. – 578 с.
5. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/khytryj> (Останнє звернення 18.10.2016).
6. Соколова В.В. Національно-патріотичне і загальнолюдське в історичному романі Б. Лепкого «Мазепа»: автореф. дис. ... канд. філол. наук / В.В. Соколова. – Одеса, 1997. – 16 с.
7. Стецик І. Мазепа, гетьман України / І. Стецик // Всесвіт. – 1992. – № 1–2. – С. 3–82.
8. Тарасова О.В. Еволюція художньої рецепції образу гетьмана Івана Мазепи в українській літературі XVII – XX століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук / О.В. Тарасова. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
9. Тарасова О. Жінки в житті Івана Мазепи: міф і реальність / О. Тарасова // Дніпро. – 2001. – № 9–10. – С. 129–132.

References

1. Stetsyk, I. "In the year of father's death, I wrote 'Mazepa'", 2010. Available at: <http://litakcent.com/2010/05/06/iren-stecyk-u-rik-smerti-batka-ja-napysala-mazepu/> (Accessed 18 October 2016).
2. Lavrenchuk, V.P. *Khudozhnya retseptsiya obrazu Ivana Mazepy v romanakh Hryhoriya Kolisnyka ta Yuriya Khorunzhoho*. Diss. cand. philol. nauk [Art reception of Ivan Mazepa's image in the novels of Gregory Kolesnik and Yuri Khorunzhiy. Cand. philol. sci. diss.]. Mariupol, 2008, 204 p.
3. Lytvyniuk, L. *Romantychno-lirychna dominanta retseptsiyi obrazu Ivana Mazepy v interpretatsiyi Ivana Perepelyaka*, 2010. Available at: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/viewFile/31/25> (Accessed 18 October 2016).
4. Nalyvayko, D. *Ochyma Zakhodu: Retseptsiya Ukrayiny v Zakhidnyy Yevropi XI–XVIII st.* [Through the eyes of West: Reception of Ukraine in Western Europe in XI–XVIII c.]. Kyiv, Osnovy Publ., 1998, 578 p.
5. *Slovnnyk ukrayins'koyi movy: Akademichnyy tлумachnyy slovny (1970-1980)* [Dictionary of Ukrainian Language: Academic Dictionary (1970-1980)]. Available at: <http://sum.in.ua/s/khytryj> (Accessed 18 October 2016).
6. Sokolova, V.V. *Natsionalno-patriotychne i zahalnolyudske v istorychnomu romani B. Lepkoho "Mazepa"*. Avtoref. diss. cand. philol. nauk [The national-patriotic and universal in the Bohdan Lepky's historical novel "Mazepa". Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Odessa, 1997, 16 p.
7. Stetsyk, I. *Mazepa, hetman Ukrayiny* [Mazepa, hetman of Ukraine]. *Vsesvit* [Universe], 1992, no. 1-2, pp. 3-82.
8. Tarasova, O.V. *Evolyutsiya khudozhnoyi retseptsiyi obrazu hetmana Ivana Mazepy v ukrayinskiy literaturi XVII–XX stolittya*. Avtoref. diss. cand. philol. nauk [The evolution of the artistic image reception of Ivan Mazepa in Ukrainian literature of the XVII–XX century. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Zaporizhzhya, 2002, 20 p.
9. Tarasova, O. *Zhinky v zhytti Ivana Mazepy: mif i realnist* [Women in the life of Ivan Mazepa: Myth and Reality]. Dnipro [Dnipro], 2001, no. 9-10, pp. 129-132.

Статья посвящена трактовке образа гетмана Ивана Мазепы зарубежными писателями. Проведен детальный анализ авторской интерпретации исторической личности в романе бельгийской писательницы украинского происхождения Ирен Стецик «Мазепа, гетман Украины». Обнаружено, что писательница отошла от сложившейся в западноевропейской литературе традиции изображать Ивана Мазепу как романтического героя, увлеченного в основном своими любовными историями, а показывает его как государственного деятеля, преданного идее строения сильного суверенного государства. Сделан вывод, что Ирен Стецик изображает Ивана Мазепу как единственного из всех гетманов, кто доказал, что Украина имеет достойного правителя, который стоит на одной ступени с другими государственными деятелями, а некоторых даже превосходит как знаниями, так и духовно.

Ключевые слова: гетман, правитель, Иван Мазепа, народ.

The article is devoted to image interpretation of Ivan Mazepa by foreign writers. It was conducted a detailed analysis of the author's interpretation of a historical figure in the Irene Stetsyk's novel "Mazepa, hetman of Ukraine". Was found that the author departed from the established tradition in Western literature depict Ivan Mazepa as a romantic hero, captured mostly their love story, and shows him as a statesman committed to the structure of a strong sovereign state. It is concluded that Irene Stetsyk portrays Ivan Mazepa as only one of the Hetman, who proved that Ukraine has a decent governor, which is on the same level with other government officials, and even some superior knowledge as well as spiritually.

Key words: Hetman, ruler, Ivan Mazepa, nation.

Одержано 7.11.2016.